

Ҳақимов Аҳаджон Маъруфжон ўғли

Тошкент давлат юридик университети
"Халқаро оммавий ҳуқуқ" кафедраси ўқитувчиси

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2019-6-3>

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚДА ШАФФОФЛИК ПРИНЦИПИ (METAL-TECH VS UZBEKISTAN ИШИ МИСОЛИДА)

Аннотация. Мазкур мақола анъанавий мақолалардан фарқ қилиб, унда амалдаги муаммолар суд қарорига муражаат қилган ҳолатда очиб берилади. Ушбу мақола Ўзбекистон ҳамда Исроилнинг Metal-Tech компанияси ўртасида келиб чиққан инвестицион низосига бағишланади. Мазкур ишни кўриб чиқиш орқали коррупциянинг нафақат ички ҳуқуқий тартиб, балки халқаро оммавий тартибга ҳам зид эканлиги ёритиб берилади.

Калит сўзлар. Икки томонлама инвестицион шартнома (ВИТ), Инвестиция, Коррупция, Инвестицион низоларни ҳал қилиш бўйича халқаро марказ (ICSID), энг кўп қулайлик туғдирувчи режим, шаффофлик тамойили.

Ҳақимов Аҳаджон

Ташкентский государственный юридический
университет Преподаватель кафедры
"Международное публичное право"

ПРИНЦИП ПРОЗРАЧНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Аннотация. Эта статья отличается от обычных статей и выявляет практические проблемы, обращаясь к решению суда. Настоящая статья посвящена международному инвестиционному спору, который произошел между Республикой Узбекистан и компанией Metal-Tech Израиля. Рассматривая этот спор, коррупция объясняется как противоречие не только внутреннему праву, но и международному правопорядку.

Ключевые слова. Двусторонний инвестиционный договор (ВИТ), Инвестиция, Коррупция, Международный центр по урегулированию инвестиционных споров (ICSID), Режим наибольшего благоприятствования, Принцип прозрачности.

Khakimov Akhadjon

Tashkent State University of Law
Lecturer at the Department
"International public law"

THE PRINCIPLE OF TRANSPARENCY IN INTERNATIONAL LAW

Annotation. This article differentiates from the conventional articles and it reveals practical problems by addressing to court's decision. Current article addresses to the international investment dispute which occurred between Republic of Uzbekistan and Metal-Tech Ltd of Israel. By addressing to that dispute corruption is explained as contradiction not only to domestic law but also international law order.

Key words. Bilateral Investment Treaty (BIT), Investment, Corruption, International Center for Settlement Investment Disputes, Most favored nation treatment, Transparency principle.

Низонинг юзага келиши. Ушбу иш 2013 йилда Жаҳон Банки ҳузуридаги Инвестицион низоларни ҳал қилиш бўйича марказда кўриб чиқилган Ўзбекистон иштирокидаги иш ҳисобланади (1). 2000 йилда Исроилнинг молибден ишлаб чиқарувчи Metal-Tech жамоа ширкати Ўзбекистоннинг икки давлат корхонаси АГМК ҳамда УзКТЖМ билан молибден ишлаб чиқариш учун мўлжалланган завод куриш ва уни бошқариш бўйича қўшма корхона ташкил этади. Унга кўра, Metal-Tech ўзининг технология, ноу-хау ва молиявий маблағларини янги Узметал деб номланувчи қўшма корхона учун тақдим этди. Бундан ташқари, Metal-Tech билан биргаликда қўшма корхона ташкил этиш халқаро бозорга чиқиш имкониятини ҳам тақдим этар эди. Ўз навбатида, Ўзбекистон корхоналари ҳам янги заводни ишга тушириш учун бинолар, қурилиш материаллари, машиналар, асбоб-ускуналар ҳамда молибден хом ашёсини етказиб бердилар.

Бироқ 2006 йилга келиб Тошкент вилояти прокуратураси қўшма корхонанинг бир қанча расмийларига нисбатан ўз мансаб ваколатларини суистеъмол қилиш ва Ўзбекистон Республикасига моддий зарар етказиш айбларини қўйиб жиноят иши қўзғатади. Бир ойдан сўнг 2006 йил 18 июлда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 141-сон қарори билан Узметал қўшма корхонасининг молибден хом ашёсини талаб қилиш ва молибденни экспорт қилишга бўлган мутлақ ҳуқуқи бекор қилинди. Натижада Ўзбекистон корхоналари қўшма корхона борасидаги ўз шартномаларини тўхтатди ва унга нисбатан банкротлик процедураси бошланади Metal-Techнинг қаршилигига қарамасдан, Ўзбекистон Республикаси Тошкент вилояти Хўжалик суди томонидан қўшма корхона ликвидация қилинди ҳамда 2009 йилда юридик шахслар давлат рўйхатидан чиқарилди.

Шундан сўнг Metal-Tech Инвестицион низоларни ҳал қилиш бўйича халқаро марказга даъво билан чиқди.

Metal-Tech (даъвогар)нинг даъволари. Metal-Tech ўз даъвосида Ўзбекистон ўз ички ҳуқуқида белгиланган мажбуриятларини ҳамда Ўзбекистон - Исроил ВЎТига мажбуриятларини бузганлигини таъкидлайди. Ўз даъвосининг асоси сифатида Ўзбекистон юқорида келтириб ўтилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги адолатли ва холис муносабатда бўлиш мезони, етарли даражада ҳимоя қилиш ва кафолатлар бериш қондаси, қўшма корхона бўйича келишувни бузганликда ҳамда Metal-Tech мулкани қонунга хилоф равишда экспроприация (тортиб олиш) қилганлигини келтириб ўтади. Бундан ташқари, экспроприация қилишда ҳеч қандай сабабларсиз инвестор мулки тортиб олинганлиги ва дискриминацияга йўл қўйилганлиги ҳамда Ўзбекистоннинг бу ҳаракатлари даъвогарни ўз мулкига эгалик қилиш, ундан фойдаланиш, тасарруф этиш ҳамда уни бошқаришдан маҳрум этди деб ҳисоблайди.

Ўзбекистон (жавобгар)нинг даъволари. Ўзбекистон томони эса даъвогарнинг барча даъволарини рад этди. Шунингдек, Суд Ўзбекистон - Исроил ВЎТига кўра мазкур иш бўйича юрисдиксияга эга эмаслигини таъкидлаб, Metal-Techнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида етказилган зарарни қоплаш бўйича қарши даъво киритди.

Суд қарори. 2013 йилнинг 4 октябрь куни Ўзбекистон ҳамда Исроил компанияси бўлмиш Metal-Tech ўртасидаги халқаро инвестицион низо бўйича ICSID ўз

қарорини чиқарди. Қарорда суд қуйидагиларни келтириб ўтди. Аввало, ICSID даъвогарнинг даъволари ҳамда жавобгарнинг қарши даъволари бўйича Ўзбекистон - Исроил ВІТн ҳамда Ўзбекистоннинг миллий ҳуқуқига кўра ҳеч қандай юрисдикцияга эга эмаслигини таъкидлайди. Чунки мазкур Metal-Techнинг Ўзбекистонга киритган инвестициясига (агар инвестиция деб айтиш тўғри бўлса) коррупция аралашган эди. Янада аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, бир қанча шахслар, Ўзбекистон ҳукуматининг баъзи амалдорлари, ўша пайтдаги яъни 1990 йиллар охиридаги юқори лавозимдаги амалдор ҳамда унинг укасига тахминан 4 миллион АҚШ долларини улар томонидан кўрсатилган баъзи бир қўштирноқ ичидаги хизматлар учун Metal-Tech тақдим этган эди. Бу эса ўзбек миллий қонунчилигида пора олиш ва бериш сифатида баҳоланади (амалдаги Жиноят кодексининг 210 - 211 моддалари).

Албатта, мазкур ҳолатда суднинг чиқарган қарори бўйича "нега суд бундай қарор чиқарди?" деган савол туғилиши табиий. Қуйида бунинг сабабларини бирма-бир келтириб ўтамыз.

ICSID ўзининг қароридан низолашувчи тарафларнинг даъвоси ҳамда қарши даъвоси бўйича у ҳеч қандай юрисдикцияга эга эмаслигини қуйидагича асослайди. Бизга маълумки, халқаро арбитражларда низолар кўриб чиқилиши учун тарафларнинг розилиги бўлиши талаб қилинади. ICSID эса мазкур ишда қўлланилаётган Ўзбекистон - Исроил ВІТнинг 8 моддаси 1 бандига кўра Ўзбекистонда айнан шундай розилик мавжуд эмаслигини аниқлади. Чунки, ВІТнинг 1 моддаси 1 бандига кўра ҳар қандай кўринишдаги активлар шартнома тарафлари бўлган давлатларнинг қай бири ҳудудига инвестиция киритилган бўлса, айнан ўша давлатнинг қонунлари ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига мувофиқ бўлиши таъкидланади. Ўзбекистон томони эса мазкур модда нафақат инвестиция киритилган вақт, балки у қандай идора этилганлигини ҳам ўз ичига олишини билдирган бўлса-да, ICSID ушбу талабни фақатгина инвестиция киритилаётган вақтда у ўша пайтдаги қонунларга мувофиқ бўлиши кераклигини аниқлади деб талқин қилди ва жавобгарнинг талабларини рад этди (пара 193).

Бироқ кейинчалик ишни кўриб чиқиш жараёнида Metal-Tech инвестицияни киритиш вақтида (1990 йиллар охири) коррупцияга йўл қўйганлигини, яъни ҳукуматнинг баъзи амалдорларига катта миқдорда пора берилгани ва бу умумий лойиҳанинг 20%ни ташкил этишини аниқлади ҳамда келтирилган далиллар Ўзбекистон қонунчилигини етарли даражада бузилган деб топиш учун асос бўлишини айтиб, мазкур ҳолатда Metal-Techнинг инвестицияси ВІТнинг 1 моддаси 1 бандига мос келмаслигини таъкидлади.

Жавобгар бўлмиш Ўзбекистон томони ҳам инвестор инвестиция лойиҳасини киритиш учун бир қанча амалдор шахсларга пора берганлиги ва шу йўл билан ўз инвестиция лойиҳасини ҳукумат томонидан тасдиқланишига эришганлигини келтириб, бу Ўзбекистон Республикаси қонунчилигини, халқаро тамойилларни ҳамда халқаро оммавий тартибни бузиш эканлигини таъкидлади. Бу айбловларга қарши даъвогар ҳеч қандай ҳужжат ва далил келтира олмади.

Шу сабабли ҳам Metal-Techнинг даъволари ВІТнинг 8 моддаси 1 бандига тўғри келмаслигини, бу эса Ўзбекистон ишни ICSIDда кўриб чиқилиши учун рози эмаслигини аниқлашини келтириб ўтди. Ўз-ўзидан бу ҳолатда ICSID конвенциясининг 25 моддаси 1 бандига биноан ICSID ҳеч қандай юрисдикцияга эга бўлмайди (пара 372-373). Бундан ташқари, ушбу вазиятдаги Ўзбекистоннинг

розилиги мавжуд эмаслиги нафақат даъвогарнинг даъволарига нисбатан ICSIDнинг юрисдикцияси мавжуд бўлмаслигини, балки Ўзбекистон томонидан билдирилаётган қарши даъволар бўйича ҳам юрисдикцияси йўқлигини ҳам англатишини келтириб ўтди (пара. 413).

Мазкур ишда яна бир эътиборга молик ҳолат кўриб ўтилади. Бу ҳолат инвесторнинг энг кўп қулайлик туғдирувчи режим қоидаси Ўзбекистон томонидан бузилганлиги борасидаги даъвоси эди. ICSID ишни кўриб чиқиш жараёнида "Енг кўп қулайлик туғдирувчи режим" (бундан кейин MFN режими) қоидаси билан ҳам дуч келди. Metal-Tech томонидан Ўзбекистонга киритилган инвестиция ВІТнинг 1 моддаси 1 бандига мос келмаган бўлса-да, Metal-Tech ВІТнинг 3 моддаси 2 бандига таъинланган ҳолда ушбу моддада белгиланган MFN режими асосан Греция - Ўзбекистон ВІТсининг 1 моддаси 1 бандига инвестицияга берилган таъриф Исроил - Ўзбекистон ВІТига ҳам татбиқ этилиши лозимлигини даъво қилди.

Аmmo ICSID MFN режимини қўллаш бўйича келтирилган шикоятни рад этди ва уни қуйидагича асослади: биринчидан, инвестиция шартномада белгиланган доирада бўлиши зарур. Чунки инвестиция ва инвестор тушунчаси шартномада аниқ белгиланган бўлиб, MFN ҳам шу шартноманинг бир қисми сифатида қўлланилади. Иккинчидан, Исроил - Ўзбекистон ВІТининг 7-моддаси (с) бандига кўра MFN режими инвестиция тушунчасига нисбатан татбиқ этилмаслиги аниқ ва равшан қилиб кўрсатилган эди. Шундай қилиб, ICSID Metal-Tech томонидан келтирилган MFN режимини татбиқ этиш бўйича даъвони MFN режимини талқин қилган ҳолда рад этди ва бу вазиятни мезбон мамлакат бўлмиш Ўзбекистон фойдасига ҳал этди.

Бундан ҳам натижа чиқмагач даъвогар томонидан, жавобгар "Ўзбекистон Республикаси Хорижий инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида"ги қонунининг 10 моддасига биноан ICSIDда иш кўриб чиқишига розилик берган деган даъво ҳам келтирилди. Мазкур Қонуннинг 10 моддасига кўра, арбитраж инвестицион низоларни ҳал этишнинг бир воситаси сифатида белгилаб берилган бўлиб, бу эса Ўзбекистоннинг ICSIDда низони ҳал этиш бўйича тўғридан тўғри розилигини англатмаслиги ҳамда унда аниқ бир арбитраж номи келтирилмаганлиги таъкидланди.

Шу билан биргаликда, ICSID конвенциясининг 46 моддаси бўйича жавобгар томонидан ҳам қарши даъволар билдирилди. Жавобгар ўзининг қарши даъвосида даъвогарнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари ҳамда нотўғри айбловлари натижасида жавобгар томонидан кўрилган зарарнинг қоплаб берилишини талаб қилди. ICSID мазкур ҳолат бўйича ҳам юрисдикцияга эга эмаслигини, чунки ушбу низода 46 моддада белгилаб қўйилган розилик мавжуд эмаслигини таъкидлади.

Мазкур ICSID томонидан чиқарилган қарор ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу қарор халқаро ҳамжамиятга халқаро оммавий-ҳуқуқий муносабатларда шаффофликни таъминлаганлиги, бундай халқаро оммавий тартибга зид бўлган хатти-ҳаракатларни амалга оширганлик тарафларга фойда келтирмаслигини кўрсатиб қўйганлиги ҳамда ICSID коррупция аралашган ишларни кўриб чиқмаслигини намоён этганлиги билан ҳам эътиборга лойиқдир. Шунингдек, қарорда Metal-Tech томонидан коррупцияга йўл қўйилганлиги халқаро ҳуқуқ ҳамда кўплаб мамлакатларнинг ҳуқуқига зид эканлигини қисқача келтириб ўтди (2).

Бироқ биз мазкур ҳолатга кенгроқ тўхталадиган бўлсак, бу вазиятда халқаро ҳуқуқнинг шаффофлик принципи бузилганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарур. Шаффофлик принципи халқаро одат ҳуқуқининг асосий принципларидан ҳисобланиб, халқаро оммавий тартибга риоя этилиши лозимлигини аниқлашчи тамойил сифатида тан олинади. Коррупсия эса халқаро оммавий тартибга зид хатти-ҳаракат сифатида баҳоланади. Шу сабабли ҳам ICSID томонидан Metal-Techнинг инвестицияси аввал бошданок халқаро одат ҳуқуқига кўра ҳам, мамлакатларнинг ички ҳуқуқига кўра ҳам қонуний инвестиция эмас эди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон ва Metal-Tech ўртасида келиб чиққан низога ўхшаш халқаро прецедентлар ҳам мавжуд. Улардан бири World Duty Free (WDF) ва Кения Республикаси ўртасидаги иш 2006 йилда ICSIDга келиб тушган. Мазкур ишда нисонинг келиб чиқишига асосий сабабсифатида WDF, Isle of Man компанияси ва Кения аэропорти мухторияти (Кения ҳукуматининг раҳнамолиги остида) ўртасида келиб чиққан зиддиятни келтиришади. Ушбу низода ҳам аввал бошидан CEO ва WDFнинг акциядорлари Кенияда ўз бизнесларини давом эттиришлари учун Кения президентига персонал донация (қўча тили билан айтганда доля ташлашлари) беришлари кераклиги талаб қилинган. Персонал донация суммаси эса 2 миллион долларни ташкил этди. Кейинчалик Кения ҳукумати WDFнинг мулклари устидан назоратни ўз қўлига ола бошлади. CEOни эса БААга депорт қилиб юборди. Кения Олий суди эса мулклар ҳукумат ихтиёрига ўтганини тасдиқлади.

Суд ишни кўриш жараёнида 1989 йилдаги шартнома пора бериш йўли билан тузилганлигини аниқлади ва бу инвестицияни ҳақиқий эмас деб топилишига асос бўлишини, WDFнинг олдида икки йўл бўлганлиги, (1. Пора бермасдан Кенияда бизнес фаолиятини амалга оширмаслик; 2. Пора бериш йўли билан Кенияда бизнес қилишдек нопок йўл) бироқ WDF иккинчи йўлни танлаганлигини таъкидлаб ўтди. Пора аралаштириш Халқаро оммавий тартибга зидлиги, шунингдек, Англия ва Кения қонунларида ҳам пора бериш оммавий тартибга зид деб топилганлиги сабабли ICSID даъвои рад этди.

Мазкур ишдан ҳам шуни хулоса қилишимиз мумкинки, бу ишда суд халқаро ҳуқуқнинг шаффофлик принципига таяниб иш кўради.

Ўзбекистон томони ушбу ишда галаба қозонди. Лекин бу иш кимга қанчага тушди? Мазкур ишдан тарафлар ҳеч қандай фойда кўрмади, аксинча, кўпроқ зарар кўрди деб айтишимиз мумкин. Чунки суд ўз қароридан ушбу иш учун низолашувчи тарафлар томонидан сарфланган харажатларни ўзлари қоплашлари лозимлигини белгилади. Бунга сабаб қилиб эса, коррупция фақатгина инвестор томонидан амалга оширилмаганлиги ва бу коррупсион муносабатларда Ўзбекистон ҳукуматининг ҳам айби бўлганлиги таъкидлаб ўтди. Бу харажатлар Metal-Techда 1,7 миллион долларни ташкил этган бўлса, жавобгар тараф ушбу иш учун 8 миллион доллар сарфлаган эди. Бундан ташқари, ICSID низони кўриб чиқишни ўз иш юритувига олманлиги натижасида Ўзбекистон инвестор томонидан унга қўйилиши мумкин бўлган бир қанча айбловлардан қутилиб қолган бўлса-да, унинг обрўйи халқаро ҳамжамятда тушиши ва инвесторлар оқимининг камайишига олиб келиши мумкин бўлган риск остида қолди (2). Metal-Tech инвесторлари эса коррупция жиноятига йўл қўйганларига қарамасдан, уларнинг жиноятлари жазосиз қолиб кетди. Бироқ улар Ўзбекистондаги барча мулкларидан айрилдилар. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, ICSID харажатлар тарафларнинг

ўзлари томонидан қопланишини белгилаб, "бир томонни бошқа бир томоннинг касрига жазолаш эмас, балки ҳуқуқ устуворлигини таъминлаш яхшироқ" деган гоёга асосланди (3).

Хулоса. Ушбу ишга хулоса ясайдиган бўлсак, биринчидан, сўнгги йилларда ҳоқимлар ва турли мансабдор шахслар инвесторлардан пора олаётганлиги ҳақидаги хабарлар тез-тез қулоғимизга чалиниб турибди. Бундай ҳолатлар нафақат пора берган ёки олганларга балки давлатга ҳам катта зарар келтириши мумкинлигини ёддан чиқармаслигимиз зарур. Юқоридаги Metal-Tech билан бўлган низодаги суммаларга эътибор қаратадиган бўлсак ҳам унда умумий киритилган инвестициянинг 20% пора сифатида маълум шахсларнинг чўнтагига кетган бўлса, суд ҳаражатлари киритилган инвестициянинг 40%ни ташкил этди. Демак киритилган инвестициянинг 60% ҳавога учиб кетди десак адашмаган бўлаемиз. Шу сабабли ҳам чет эл инвестицияси кириб келаётган пайтда инвесторлар билан бевосита мулоқотга киришадиган кадрларни танлашга катта эътибор қаратиш лозим. Ёки чет эл инвесторларини қабул қилиш ва уларга мулклар ажратишнинг шаффоф электронлаштирилган тизимини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Иккинчидан, Ҳозирда Ўзбекистоннинг қўллаб икки томонлама инвестицион шартномалари анчагина эскириб қолган бўлиб, яқин йилларда уларни янгитдан имзолаш ёки муддатларини узайтириш зарурати пайдо бўлади. Икки томонлама инвестицион шартномалар янгитдан тузилаётган пайтда юқоридаги ишдан хулоса чиқарган ҳолатда инвеститсия киритилган пайтдагина эмас балки уни бошқариш пайтида ҳам пора бериш инвестицияни ҳақиқий эмас деб топишга асос бўлиши борасидаги бандларни киритиб қўйиш лозим.

Учинчидан, чет эл инвесторлари билан низолар келиб чиққанда суд ҳаражатлари катта миқдорни ташкил қилмаслиги учун халқаро даражадаги ишларда қатнаша оладиган, халқаро ҳуқуқ бўйича юқори билим ва малакага эга бўлган юридик кадрларни ўзида жамловчи маҳаллий юридик фирмаларни ташкил этиш лозим. Албатта, бундай юридик фирмаларни ташкил этиш фақатгина давлат томонидан эмас, балки хусусий сестор томонидан илгари сурилса мақсадга эришиш янада осонроқ кечади деб ҳисоблаймиз. Бунинг учун юридик таълим берувчи муассасаларда айнан халқаро инвестицион низолар бўйича халқаро мусобақаларга тайёрловчи ALSA каби жамоаларни тузиш ва улар билан халқаро муносабатларда қатнашиш юқори малакали халқаро ҳуқуқшуносларни тайёрлаш учун энг мақбул йўللardan деб ҳисоблаймиз.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Metal-Tech Ltd. v Republic of Uzbekistan (ICSID Case No. ARB/10/3). Ишнинг тўлиқ матни: <https://www.italaw.com/cases/2272> .

2. Тамар Мешел. Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan - Is Really No One Getting Punished? <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2014/01/03>.

3. А.Умирдинов. Metal-Tech v Uzbekistan: No Jurisdiction Because of Corruption. <http://www.cisarbitration.com/2013/12/16/>.